

Тетяна Швець
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

**ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЧАСУ
І ПРОСТОРУ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ
(на матеріалі роману Ж. Верна
«Cinq semaines en ballon»)**

У статті викладені результати дослідження, присвяченого виявленню лексичних засобів вираження часу і простору у художньому тексті. Матеріалом для дослідження обрано пригодницький роман французького письменника Жуля Верна «Cinq semaines en ballon». Встановлено, що проблема вираження часопросторових відношень у художньому тексті є актуальною у наш час і потребує подальшого вивчення. Отримані результати підтвердили, що автор використовує найрізноманітніші засоби змалювання пересування людини у просторі: топоніми, прислівники місця і часу, іменники на позначення одиниць виміру відстані, кількісні числівники тощо.

Ключові слова: часово-просторова координата, художній час і простір, єдність художнього твору, лінгвістичний час, мовний час, граматичний час, контекстуальний час.

В статті изложены результаты исследования, посвященного выявлению лексических средств выражения времени и пространства в художественном тексте. Материалом для исследования выбран приключенческий роман французского писателя Жюль Верна «Cinq semaines en ballon». Установлено, что проблема выражения пространственно-временных отношений в тексте является актуальной в наше время и требует дальнейшего изучения. Полученные результаты подтверждают, что автор использует самые разнообразные средства изображения перемещения человека в пространстве: топонимы, наречия места и времени, существительные на обозначение единиц измерения расстояния, количественные числительные и т.п.

Ключевые слова: пространственно-временная координата, художественное время и пространство, единство художественного произведения, лингвистическое время, языковое время, грамматическое время, контекстуальное время.

The article contains the results of the research devoted to discovering the lexical means of expressing time and space in the literary text. The adventure novel by Jules Verne «Cinq semaines en ballon» was chosen as the material of research. It was found out that the problem of expressing the configurations of time and space in the literary text is topical nowadays and in the need of further exploration. Attained results have proved that the author uses various means of expression of men's movement in the space, they are: toponyms, the adverbs of place and time, the units for measuring distance, quantitative numerals etc.

Key words: *the coordinates of time and space, literary time and space, the unity of the literary work, linguistic time, lingual time, grammatical time, contextual time.*

В епоху сьогодення дослідження художнього тексту відзначаються підвищеним інтересом до вивчення художнього часу і простору, що пов'язане із винятковою роллю просторових і часових відносин у композиції і сприйнятті художнього цілого. Художній простір, як і художній час, формує внутрішню єдність і завершеність художнього твору, де простір і час, в якому перебуває об'єкт, та час і простір, обмежені об'ємом фігури, взаємопов'язані і взаємодіють між собою у просторі мистецтва.

Починаючи з другої половини ХХ століття, у колі наукових інтересів літературознавців важливе місце посідає аналіз часово-просторових координат художнього твору; вивчення авторської оцінки дій і думок персонажів у вимірах часу і простору, що сприяє формуванню навичок поглибленого прочитання художніх творів, кращому розумінню авторської концепції, вихованню естетичного смаку у читача.

Сучасні мовознавчі дослідження спрямовані, в основному, на аналіз засобів вираження часових і просторових відносин та співвідношення у творі граматичного і концептуального часу.

Отже, поняття художнього часопростору продовжує бути актуальним і в наші дні, коли об'єктивна реальність диктує нове розуміння традиційних категорій.

Проблема вираження категорій часу і простору у художніх творах досліджувалася відомими вітчизняними і зарубіжними

вченими, серед яких М. Бахтін [1], Ю. Лотман [5], В. Пропп [6], Д. Ліхачов [4], В. Топоров [8], Ф. Уманцев [9] та інші. Незважаючи на значну кількість досліджень, проведених на матеріалі різних мов, не вивченими на сьогоднішній день залишаються лексичні засоби зображення часу та простору у творах французького письменника Жуля Верна, що й зумовило вибір теми дослідження.

Мета статті – виявити лексичні засоби зображення часу і простору у пригодницькому романі Жуля Верна «*Cinq semaines en ballon*».

Для визначення поняття художнього часу необхідне чітке розрізнення таких понять як темпоральність (темпоральна структура художнього тексту), лінгвістичний час, мовний час, граматичний (морфологічний, синтаксичний) та контекстуальний час. Мовний час – це система засобів різних рівнів мови, різноманітні одиниці та структури, що передають часові значення та часові відношення об'єктивної дійсності. Лінгвістичний час виражає наукове уявлення про характер мовного часу і включає систему поглядів, оцінок, припускаючи при цьому різні підходи та тлумачення. Іншими словами, лінгвістичний час – це теоретичне обґрунтування мовного часу [7, с. 25–26].

У романі Ж. Верна «*Cinq semaines en ballon*» з метою позначення художнього часу у ході оповіді, автором використовуються різні засоби його позначення: прислівники часу, числівники, що позначають час, затрачений на подолання певної відстані, географічні координати, а також іменники на позначення назв сторін світу, країн, географічних координат, дієслів руху у різних часових формах тощо.

Прислівники часу позначають час дії, її початок, межу, тривалість у часі, повторюваність і відповідають на запитання коли? До прислівників часу, вжитих в аналізованому творі, відносимо наступні: *matin* – вранці, *hier* – учора, *la veille* – напередодні, *chaque fois* – щоразу, *jusqu'à tard dans la nuit* – дотемна, *de sa naissance* – зроду, *auparavant* – раніше, колись; *jusqu'à* – до, *après* – після, *le lendemain* – наступного дня, *à midi* – ополудні; *vientôt* – незабаром та багато інших:

... *le lendemain*, le navire donnait dans le sud pour doubler la pointe méridionale de l'Afrique et entrer dans le canal de Mozambique [10, p. 43].

A midi, le docteur en consultant sa carte, estima qu'il se trouvait au-dessus du pays d'Uzaramo [U, ou signifient contrée dans la langue du pays] [10, p. 62].

Bientôt le Malagazari, principal affluent du lac Tanganayika, se mit à serpenter sous les massifs de verdure ; il donnait asile à ces nombreux cours d'eau, nés de torrents gonflés à l'époque des crues, ou d'étangs creusés dans la couche argileuse du sol [10, p. 90].

Як уже зазначалося, у лінгвістиці розрізняють граматичний і лексичний час. Лексичний час – це сукупність засобів вираження часових кореляцій за допомогою спеціальної темпоральної лексики: прислівників, іменників, сполучників, прийменників та словосполучень – іменних і прислівникових груп, від вільних сполучень до фразеологічних одиниць з ідіоматичністю різного ступеню.

Необхідно розрізнати два типи значень лексичних часових маркерів. В одних випадках вони уточнюють часові значення, виражені присудком, тобто вказують на той самий часовий план, що і часові форми:

Si nous sommes bien informés, le point de départ de ce surprenant voyage serait l'île de Zanzibar sur la côte orientale [10, p. 9].

В інших випадках лексичні темпоральні засоби і дієслівні часові форми суперечать один одному, тобто вказують на різні часові плани, більше того лексичні показники часу можуть виявитися навіть сильнішими, ніж часова форма, і нейтралізувати її значення, самотійно створюючи центр часового поля:

Vers sept heures, le Victoria planait sur le bassin de Kanyemé ... Là est la résidence de l'un des sultans du pays de l'Ugogo [10, p. 76].

У цьому прикладі дієслово *est* у контексті минулого часу утворює мікрополе теперішнього моменту відносно подій твору. Автор вдається до цього прийому, щоб наблизити читача до подій, які мали місце досить давно.

У наступному прикладі має місце протиріччя між часовими планами, у які відбуваються описані дії, і лексичними маркерами. Початок речення подано у теперішньому часі, а потім автор вживає *Passé Simple* у значенні літературного часу, що використовується в авторській оповіді та *Futur Simple* з метою позначення майбутньої дії, хоча, згідно з граматичним правилом, має використовуватися час, що служить для позначення майбутнього відносно минулого:

Si cela m'est possible, répondit Fergusson, je me porterai plus directement au nord pendant sept à huit degrés; j'essayerai de remonter vers des latitudes présumées des sources du Nil [10, p. 91].

A midi, le docteur en consultant sa carte, estima qu'il se trouvait au-dessus du pays d'Uzaramo [U, ou, signifient contrée dans la langue du pays] [10, p. 62].

До лексичних засобів вираження простору у творі «Cinq semaines en ballon» можна віднести, перш за все, дієслова на позначення руху у просторі, а саме: *s'envoler, voler, marcher, emporter, arriver, parvenir, remonter, monter, descendre, passer, contourner, venir, traverser, partir, filer, s'approcher, dépasser, serpenter*:

Il donna sa démission, et, moitié chassant, moitié herborisant, il remonta vers le nord de la péninsule indienne et la traversa de Calcutta à Surate [10, p. 6].

De Surate, nous voyons passer en Australie, et prendre part en 1845 à l'expédition du capitaine Sturt, chargé de découvrir cette mer Caspienne que l'on suppose exister au centre de la Nouvelle-Hollande [10, p. 6].

... il accompagna jusqu'en 1853 le capitaine Mac Clure dans l'expédition qui contourna le continent américain du détroit de Behring au cap Farewel [10, p. 6].

On raconte qu'un Anglais vint un jour à Genève avec l'intention de visiter le lac [10, p. 7].

Cet intrépide découvreur (discoverer) se propose de traverser en ballon toute l'Afrique de l'est à l'ouest [10, p. 9].

De cette île venait de partir la dernière expédition envoyée par les Grands Lacs à la découverte des sources du Nil [10, p. 19].

*Le Resolute **filait** rapidement vers le cap de Bonne-Espérance; le temps se maintenait au beau, quoique la mer devint plus forte* [10, p. 43].

*Le Resolute **s'approcha** de l'île de Koumbeni* [10, p. 55].

*Vers onze heures, on **dépassait** le bassin d'Imengé; les tribus éparses sur ces collines menaçaient vainement le Victoria de leurs armes; il arrivait enfin aux dernières ondulations de terrain qui précèdent le Rubeho; elles forment la troisième chaîne et la plus élevée des montagnes de l'Usagara* [10, p. 69].

*Bientôt le Malagazari, principal affluent du lac Tanganayika, se mit à **serpenter** sous les massifs de verdure; il donnait asile à ces nombreux cours d'eau, nés de torrents gonflés à l'époque des crues, ou d'étangs creusés dans la couche argileuse du sol* [10, p. 90].

Значну роль для позначення руху у просторі в канві художнього твору відіграють іменники на позначення географічних термінів, таких як: широта – *latitude*, довгота – *longitude*, градус – *degré*, мінута – *minute* тощо. Використання автором цих термінів сприяє збагаченню уяви читача та змалюванню швидкості переміщення героїв твору у просторі:

*Sachez donc qu'il n'y a pas plus de **trois mille cinq cents**, mettez **quatre mille milles** [Environ 400 **lieues**] de Zanzibar à la côte du Sénégal* [10, p. 41].

*Les aéronautes marchaient avec une vitesse de **douze milles à l'heure**, et se trouvèrent bientôt par 38° 2' **de longitude** au-dessus du village de Tounda* [10, p. 62].

*A une cinquantaine de **milles** dans l'ouest, le mont Rubeho dressait sa tête étincelante; il formait la limite du pays d'Ugogo par 36° 20' **de longitude*** [10, p. 67].

*Le district du Zungomero s'effaçait dans l'est avec les derniers cocotiers de cette **latitude*** [10, p. 68].

*Il se trouvait alors à **une centaine de milles** de Kazeh, important établissement de l'intérieur de l'Afrique, où, grâce à un courant de sud-est, les voyageurs pouvaient espérer de parvenir pendant cette journée; ils marchaient avec une vitesse de **14 milles à l'heure**; la conduite de l'aérostat devint alors assez difficile; on ne pouvait s'élever trop haut sans dilater beaucoup le gaz, car le*

pays se trouvait déjà à une **hauteur moyenne de 3,000 pieds** [10, p. 78].

Одним із засобів вираження простору у художньому творі є прислівники місця, які вказують на місце дії або напрям руху і відповідають на запитання *où?* – де? куди?; *d'où?* – звідки? До розряду прислівників часу, використаних автором аналізованого твору, було віднесено наступні: *de quelle manière, de quelle façon* – яким чином?; *là* – там; *partout* – скрізь; *au-dessus* – угорі; *d'en haut* – згори; *en bas* – вниз; *à droite* – праворуч; *à gauche* – ліворуч; *en face* – спереду, *à la maison* – додому, *de loin* – здалеку; *vers* – в якийсь бік (при вказівці напрямку руху); *de ... à* – від ... до; *au pied de* – біля підніжжя; *sur* – на; *au centre* – у центрі, а також значна кількість інших:

Il donna sa démission, et, moitié chassant, moitié herborisant, il remonta vers le nord de la péninsule indienne et la traversa de Calcutta à Surate [10, p. 6].

... il accompagna jusqu'en 1853 le capitaine Mac Clure dans l'expédition qui contourna le continent américain du détroit de Behring au cap Farewel [10, p. 6].

... notre Anglais fut placé de manière à présenter le dos au lac; la voiture accomplit paisiblement son voyage circulaire, sans qu'il songeât à se retourner une seule fois, et il revint à Londres, enchanté du lac de Genève [10, p. 7].

la montagne de la Table se profila sur l'horizon; la ville du Cap, située au pied d'un amphithéâtre de collines, apparut au bout des lunettes marines, et bientôt le Resolute jeta l'ancre dans le port [10, p. 43].

L'Unyamwezy est la terre de la Lune par excellence, le parc fertile et splendide de l'Afrique; au centre se trouve le district de l'Unyanembé, une contrée délicieuse, où vivent paresseusement quelques familles d'Omani, qui sont des Arabes d'origine très pure [10, p. 79].

Результати проведеного дослідження підтверджують, що підбір лексичних засобів на позначення художнього часу і простору у романі «Cinq semaines en ballon» є індивідуально-авторським. Ці засоби вказують на час і місцезнаходження героїв твору як точно, так і орієнтовно. З метою вказівки на

точний час подій твору використовуються лексеми: *le jour, le soir, le matin, à ... heures, à midi*. У разі позначення орієнтовного часу виконання дії вживаються *le lendemain, le jour suivant, pendant, après, bientôt, aussitôt*.

Використані автором найрізноманітніші засоби змалювання пересування людини у просторі: топоніми, прислівники місця і часу, іменники на позначення одиниць виміру відстані, кількісні числівники тощо справляють емоційний вплив на читача. Вживання різних видів топонімів увиразнило маршрут подорожі та наочно продемонструвало читачеві, як саме мандрівники просувалися у ході своєї подорожі.

Перспективи подальших розвідок полягають у можливості проведення досліджень на матеріалі творів інших письменників.

Література

1. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М.М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. – М. : Художественная литература, 1975. – С. 234–407.
2. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры / Арон Яковлевич Гуревич. – М. : Художественная литература, 1972. – С. 5–138.
3. Копистянська Н. Хронотоп як аспект вивчення слов'янського романтизму (на матеріалі західнослов'янських літератур у європейському контексті) / Нона Копистянська // Слов'янські літератури : доповіді. XII Міжнародний з'їзд славистів (Краків, 27 серпня – 2 вересня 1998). – К., 1998. – С. 57–74.
4. Лихачев Д.С. Поэтика древнерусской литературы / Дмитрий Сергеевич Лихачев. – Л. : Художественная литература, Ленинградское отделение, 1987. – 624 с.
5. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Юрий Михайлович Лотман // Об искусстве. – СПб. : «Искусство – СПб», 1998. – С. 14–285.
6. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки / Владимир Яковлевич Пропп. – М. : Лабиринт, 2004. – 336 с.

7. П'ятничка Т.В. Категорія теперішності та засоби її реалізації в англomовному художньому дискурсі (на матеріалі прозових творів ХІХ–ХХ століть) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / П'ятничка Тетяна Василівна. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 201 с.

8. Топоров В.Н. Пространство и текст / Владимир Николаевич Топоров // Текст : семантика и структура. – М. : Художественная литература, 1983. – С. 227–284.

9. Уманцев Ф.С. Пространственно-временной аспект в формировании технического и художественного творчества / Ф.С. Уманцев // Практична філософія. – 2005. – № 2. – С. 240–243.

10. Verne J. Cinq semaines en ballon / Verne J. – Paris : Collections Romans / Nouvelles, 1998. – 250 p.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом
кафедри іноземної філології і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Летючою Л.П.*

Стаття надійшла до редакції 23 лютого 2015 року

УДК 821.111.0Фаулз

*Юлія Шульженко
(м. Кременчук, Україна)*

АВТОРСЬКИЙ МЕТАТЕКСТ ЯК ЗАСІБ ОБ'ЄКТИВАЦІЇ АВТОРСЬКОЇ КАРТИНИ СВІТУ (на матеріалі ранніх романів Джона Фаулза)

*У статті розглядається авторська картина світу
Дж. Фаулза, відображена в його ранніх романах «Колекціонер» та
«Маг» крізь призму авторського Метатексту, характерного як*